

Wierszowana batalia elekcyjna

WOJCIECH KALISZEWSKI

ORCID: 0000-0002-6814-2158

(Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa)

RECENZJA KSIĄŻKI: *ANTOLOGIA OKOLICZNOŚCIOWEJ POEZJI POLITYCZNEJ BEZKRÓLEWIA I WOJNY O TRON POLSKI (1733–1735)*, OPRAC. RAFAŁ NIEDZIELA, TOWARZYSTWO WYDAWNICZE „HISTORIA IAGELLONICA”, KRAKÓW 2019, ss. 281

Z dużym zadowoleniem trzeba przyjąć wydanie *Antologii okolicznościowej poezji politycznej bezkrólewia i wojny o tron polski (1733–1735)*. Autorem opracowania jest Rafał Niedziela, który zagadnieniem piśmiennictwa politycznego okresu przywołanego w tytule antologii zajmuje się od lat jako badacz i jako edytor¹. O ile wcześniej koncentrował się on przede wszystkim na problematyce zawartej w tekstach publicystycznych, w druczku okolicznościowych o tematyce politycznej i takowych polemikach prozą, o tyle w najnowszej pracy podstawą jego lekcji, prezentacji i analizy są teksty gatunkowo należące do poezji. Okres, który badaczka interesuje, a więc moment batalii o polski tron po śmierci Augusta II Mocnego, charakteryzował się jeszcze właściwym i typowym dla epoki poprzedniej częstym i wręcz powszechnym wykorzystywaniem form wierszowanych do prowadzenia walki z przeciwnikami politycznymi. Ich czarno skreślone portrety, paszkwile, pamflety czy obraźliwe apostrofy to tylko niektóre z form służących do publicznego wyszydzienia i upokorzenia adwersarzy. To jeden z ważniejszych elementów zjawiska kulturowo-literackiego, które Janusz Maciejewski nazwał „folklorem szlacheckim”².

Historia polskiej okolicznościowej poezji politycznej sięga czasów pierwszego bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta i – ewoluując oraz modyfikując swoją

1 Zob. R. Niedziela, *Pisma polityczne w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego (1733–1736)*, Kraków 2005.

2 Zob. J. Maciejewski, *Folklor środowiskowy. Sposób jego istnienia, cechy wyodrębniające (na przykładzie „folkloru” szlacheckiego XVII i XVIII w.)*, w: idem, *Obszary i konteksty literatury*, Warszawa 1998, s. 39–55.

funkcję – trwała do końca Pierwszej Rzeczypospolitej. Listę najważniejszych pozycji, omawiających dzieje wierszowanej polskiej literatury politycznej, słusznie przypomniał autor we wstępie do *Antologii*. Pozwala to lepiej osadzić pole jego obserwacji w długim ciągu historycznych i badawczych przemian³. Dla zrozumienia rzeczywistej roli okolicznościowej poezji politycznej towarzyszącej konkretnym wydarzeniom potrzebne jest nakreślenie – choćby w postaci szkicu – kontekstu obserwacyjnego. Badacze obszaru polskiej politycznej poezji okolicznościowej, spoczywającej przez wieki w rękopisach, wypracowali zarówno metody interpretacyjne, jak i zasady edytorskie, dzięki którym teksty pierwotnie ulotne stają się trwale dostępne⁴. Autor sięga do tych doświadczeń. W ten sposób utwory zamieszczone w *Antologii...* opracowanej przez Rafała Niedzielę dopełniają – powtórzmy raz jeszcze – wydane wcześniej zbiory poezji politycznej i co najważniejsze – istotnie poszerzają znajomość nie tylko historii, ale również literatury okolicznościowej czasów saskich⁵.

W wyborze znalazły się utwory, które autor zaliczył do poezji, stosując kryteria zewnętrzne – są to formy, jak podkreśla, „wierszowane, rymowane lub zrytmizowane”. To podstawowy wyznacznik zastosowany konsekwentnie do całości antologii, który pozwolił uniknąć nieścisłości i wątpliwości w przypadku tekstów mieszanych, hybrydowych i pogranicznych. Zawężone w ten sposób pole obserwacji pozwala badaczowi skoncentrować się na właściwych i typowych dla poezji politycznej formach wypowiedzi. W tym bowiem przedstawieniu nie chodzi o całość piśmiennictwa politycznego, ale o jego najbardziej wyrazistą, zorganizowaną formalnie i skuteczną w przestrzeni społecznej postać.

Zamieszczone w *Antologii...* utwory stanowią znakomite świadectwo walki o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego. Starły się wówczas dwie główne siły i zarazem koncepcje polityczne określające przyszłość Rzeczypospolitej. Jedna popierała kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego, druga stała po stronie Wettynów. Wiersze, dialogi, portrety, projekty, obrazy, przykazania i przestrogi zaczęły powstawać tuż po śmierci Augusta II Wettyna, która nastąpiła 1 lutego 1733 roku. Tym samym wyznaczona została dolna granica chronologiczna dla zawartych w *Antologii...* tekstów. Stanowią one żywe i pełne politycznych pasji świadectwo ówczesnych zmagania o koronę i kształt polityczny państwa polskiego.

Badacz zgromadził i przedstawił ponad sześćdziesiąt wierszowanych utworów

3 Por. R. Niedziela, *Wstęp*, do: *Antologia okolicznościowej poezji politycznej bezkrólewia i wojny o tron polski (1733–1735)*, Kraków 2019, s. 7–11.

4 J. Maciejewski, *Zasady edycji okolicznościowej literatury politycznej XVIII wieku*, „Napis” 1997, nr 3, s. 185–192.

5 Autor we *Wstępie* do *Antologii...* przedstawił zbiory przedstawiające okolicznościową poezję polityczną XVIII w.

o różnej przynależności gatunkowej. Znalazły się tutaj typowe dla okolicznościowych wierszy politycznych gatunki, jak: rozmowy, lamentacje, kolędy, epigramaty, przykazania, paszkwile czy panegiryki. Tworzą one podstawowy katalog genologiczny, do którego sięgano w chwilach szczególnych napięć i kryzysów politycznych. Pod tym względem interregnum po śmierci Augusta II wpisywało się w tradycję wcześniejszych wydarzeń, w których utwory o tematyce politycznej stanowiły skuteczny element kształtowania opinii obywatelskiej w momentach przełomowych dla państwa⁶.

Podstawą wydania utworów są w *Antologii...* przekazy rękopiśmienne. Niedziela nie uwzględnił tekstów drukowanych. „Świadomie – pisze we wstępie – pominąłem te [wiersze – W. K.], które ukazały się drukiem, jak również wszystkie poezje łacińskie, niemieckie czy francuskie (chyba że w rękopisach istnieje ich równoległy przekład na język polski)”⁷. Wybór tekstów wydobytych z rękopisów pozwala określić – oczywiście z pewnym marginesem błędu – rolę, jaką odgrywały w chwilach szczególnego napięcia politycznego te często powielane wiersze. Bezkrólewie po śmierci Augusta II to czas nie tak bardzo odległy jeszcze od „wieku rękopisów” i obieg utworów (najczęściej anonimowych) w postaci licznych odpisów był wciąż bardzo popularny. Niedziela nie rozwiązuje na ogół kwestii atrybucyjnych, choć – jak pisze – są przypadki, „gdy dałoby się wysnuć przypuszczenia co do autorstwa danego utworu”, tłumacząc to brakiem bezspornej wersji podstawowej tekstu. Niemniej jednak warto byłoby takie sytuacje przedstawić dokładniej, pamiętając, że pewne hipotezy dotyczące autorstwa zawsze stanowią cenną wskazówkę do dalszych poszukiwań. Edycja stwarza doskonałą okazję do zasygnalizowania takich rozwiązań, które nie muszą być ostatecznie i jednoznacznie rozstrzygnięte, ale konkretyzują historyczne i filologiczne pole obserwacji.

Antologia okolicznościowej poezji politycznej bezkrólewia i wojny o tron polski (1733–1735) gromadzi teksty bezpośrednio inspirowane wydarzeniami politycznymi po śmierci Augusta II. Bezkrólewie 1733 roku okazało się wyjątkowo dramatyczne i przekształciło w wojnę między zwolennikami Wettynów a stronnikami Stanisława Leszczyńskiego, rozlewając się także poza granice Rzeczypospolitej⁸. W tym starciu szczególnie aktywni na polu literackim, wykorzystując wierszowane paszkwile i lamenty przeciwko swoim konkurentom, okazali się zwolennicy Stanisława Leszczyńskiego. Wiersze polityczne miały zburzyć w oczach opinii szlacheckiej wizerunek Sasów, uczynić z nich wrogów i zdrajców ojczyzny. Nie oszczędzano

6 Zob. E. Rabowicz, *Okolicznościowa literatura polityczna*, w: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, wyd. 2, poszerz. i popr., Wrocław 1991, s. 338–351.

7 R. Niedziela, *Wstęp...*, s. 21–22.

8 Zob. E. Rostworowski, *Podwójna elekcja w Polsce (1733) oraz Wojna o polską sukcesję (1733–1735) i pokój wiedeński (1738)*, w: idem, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1977, s. 487–491.

zatem przeciwników. Oto jak na przykład w dialogowo ułożonym *Lamencie Polski podczas teraźniejszej rewolucji z repliką syna koronnego alias szlachcica Anno 1734* charakteryzowano oponentów. „Syn koronny” takimi słowami zwraca się do Polski:

» Na prawe syny darma inwektywa,
Wybacz, co rzekę, bo jest rzecz prawdziwa,
Polki, co Sasów przedtym polubiły,
Wyrodków synów, bestie porodziły,
Więc ani ze krwi idą synów twoich,
Ani też z liczby szlachty braci moich⁹.

Jądrem tego paszkwilanckiego fragmentu są zarzuty nieprawego szlachectwa, zdrady, kłamstwa i oszustwa. Takie argumenty często stosowano w polemikach politycznych czasów Pierwszej Rzeczypospolitej. Atak przez inwektywy dotyczące nieprawego pochodzenia był w świecie szlacheckiej kultury bronią niezwykle skuteczną. Metryki stanowiły rękomię prawdy i prawa. Zdemaskowani oszuści, podszywający się pod herby, zasługi i koligacje narażali się na publicznie wyrażaną pogardę, a nawet na infamię.

Wybór wierszy politycznych bezkrólewia lat 1733–1735 został przygotowany starannie i zgodnie ze sztuką edytorską. Całość wydobytego z rękopisów materiału autor podzielił na trzy części według kryterium tematycznego, zachowując jednocześnie porządek chronologiczny. Część pierwsza dotyczy okresu bezpośrednio po śmierci Augusta II, druga obejmuje zdarzenia wojenne z roku 1734, natomiast trzecia ukazuje spadek politycznego napięcia i demobilizację stronnictwa stanisławowskiego. Taki układ antologii pozwala przez pryzmat edycji spojrzeć na przebieg i dynamikę ówczesnych wypadków politycznych.

Zaletą wyboru jest też to, że każdy tekst został zaopatrzony w zwięzły opis bibliograficzny, zawierający lokalizację rękopisu wraz z sygnaturami. Ponadto odnotowano warianty i odmiany poszczególnych utworów. Edytor zawsze starał się wykorzystać najbardziej wiarygodny przekaz jako podstawę wydania. W każdej poprzedzającej tekst nocie znalazły się: krótkie streszczenie, informacje historyczne o przedstawianych wydarzeniach i postaciach oraz określenie gatunkowe utworu.

Ponieważ niektóre wiersze były już wcześniej przywoływane przez badaczy w pracach historycznych lub historycznoliterackich, Niedziela słusznie uznał, że te informacje wraz z adresami bibliograficznymi również powinny zostać odnotowane. W ten sposób poszerzył pole źródłowe edycji. W komentarzu objaśniono także zakres modernizacji pisowni, którą dostosowano do obowiązujących obecnie

9 *Lament Polski...*, w: *Antologia...*, s. 160.

reguł ortograficznych. Autor słusznie odwołał się w tej kwestii do wspomnianych już wcześniej zaleceń i wskazówek edytorskich wypracowanych przez Janusza Maciejewskiego oraz do *Zasad wydawania tekstów staropolskich*¹⁰.

Antologia okolicznościowej poezji politycznej bezkrólewia i wojny o tron polski (1733–1735) wypełnia lukę w dotychczasowych edycjach okolicznościowej poezji politycznej czasów Pierwszej Rzeczypospolitej. Wydanie tych utworów nie tylko stanowi dowód troski o zachowanie spuścizny polskiej kultury literackiej i politycznej, ale także jako antologia jest ważną pozycją w katalogu źródeł do badań nad polską historią. Rafał Niedziela umieścił również w formie aneksu wykaz utworów pominiętych w edycji z przyczyn, o których była już mowa. Zbierając powyższe uwagi, raz jeszcze należy stwierdzić, że wydanie dobrze przygotowanej i opracowanej edytorsko *Antologii...* – książka zawiera kalendarium ważniejszych wydarzeń politycznych, indeks incipitów oraz nazwisk postaci historycznych, a także wykaz skrótów – było bardzo potrzebne.

10 *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, oprac. J. Woronczak, red. K. Górski, M.R. Mayenowa, Z. Florczak, Wrocław 1955.